УГОДА ЯК СПОСІБ ВИРІШЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНФЛІКТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

СТРАТІЙ Олексій Васильович - здобувач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ м. Київ

Актуальність статті полягає в тому, що введення інституту «угод у кримінальному провадженні» стало однією з найперспективніших і дискусійних новел кримінального процесуального законодавства та практики останнього часу, проте, цей напрямок достатньо не розроблений на теоретичному рівні та немає достатніх практичних напрацювань, не існує слідчо-прокурорської та судової практики.

Постановка проблеми

Цілий блок нових норм, передбачений Главою 35 «Кримінальне провадження на підставі угод», введений Кримінальним процесуальним кодексом України 14 травня 2012 року, створив основу для формування нового правового інституту та розвитку змагального кримінального процесу в Україні [6]. Цим правовим інститутом передбачено два види угод, які укладаються в кримінальному провадженні: про визнання винуватості та про примирення. Угода про визнання винуватості укладається між прокурором, який представляє сторону обвинувачення, та підозрюваним чи обвинуваченим, які представляють сторону захисту. Таку угоду можна назвати ще «угодою з правосуддям». Угода про примирення укладається між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим. Таку угоду можна назвати ще «медіативною угодою».

Ступінь наукової розробки проблеми

Дослідження правових та психологічних особливостей цієї проблеми торкалося у своїх працях багато вчених, зокрема, Алєксандров Д.О., Андросюк В.Г., Бойко В.Ф., В.В. Землянська, Зер Г., Казміренко Л.І., Коновалова В.О., Костицький М.В., Кудерміна О.І., Маляренко В.Т., Марчак В.Я., Максименко Д.М., Медвєдєв В.С., Нестор Н.В., Охріменко І.М., Райт М., Черновський О.К., Ю.В. Шепітько, Цільмак О.М. та ін., проте, інститут угод в кримінальному провадженні є малодослідженим з позицій юридичної психології, внаслідок чого виникають багато спорів з приводу його теоретичних положень серед вчених та застосування серед практичних працівників.

Мета статті зумовлена необхідністю вдосконалення та розвитку інституту угод у кримінальному провадженні, що значно сприятиме підвищенню ефективності його функціонування у сфері кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу

В основі будь-якої угоди в кримінальному провадженні лежать поняття «конфлікту» та «компромісу», які вимагають акумулювання знань різних наук: психології, соціології, кримінології, конфліктології, кримінального права. Ми зупинимося лише на деяких моментах, які дозволять усвідомити саму суть компромісу як способу вирішення кримінально-правового конфлікту. Термін «конфлікт» (лат. conflictus – зіткнення, сутичка) – вживається у зна-

ченні зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження і крайнє загострення суперечностей, що призводить до активних дій, ускладнень, боротьби, супроводжуваних складними колізіями [16]. Порушення особою кримінально-правової заборони породжує суперечності між інтересами особи, яка вчинила злочин, та інтересами держави, суспільства, фізичної або юридичної особи, пов'язаними з нормальним функціонуванням охоронюваних публічним правом суспільних відносин: прав і свобод особистості, власності, економічної системи, громадського порядку, конституційного ладу ін. Для вирішення кримінально-правового конфлікту потрібно відновити, компенсувати або в іншій формі захистити порушені злочином блага, притягнувши суб'єкта, який порушив ці блага, до співрозмірної його провині відповідальності. Повноваження з вирішення кримінально-правових конфліктів традиційно належить державі. Тому держава, незалежно від того, чи сама вона, суспільство, окремий громадянин або організація постраждали в результаті вчинення злочину, є учасником кримінально-правового конфлікту. Вчинення злочину породжує, з одного боку, право держави вимагати від особи, яка вчинила злочин, понести відповідальність за вчинене, з іншого – обов'язок забезпечити захист прав та інтересів потерпілого. Разом з тим і в особи, яка вчинила злочин, виникає право на захист від необґрунтованого обмеження її прав і свобод у процесі покладання на нього заходів кримінальної відповідальності.

Конфлікти є атрибутом людської діяльності з давніх часів. Це одна зі сторін людської сутності, яка найбільш яскраво виявляє індивідуальність особистості, різноманіття її потреб, інтересів, цілей, установок, цінностей, ідеалів. У суспільній свідомості позначилася криза стереотипу в розумінні суті конфліктів. Тривалий час для багатьох людей самі терміни «конфлікт», «конфліктна ситуація», «конфліктна людина» несли негативне змістовне і психологічне навантаження. В останні роки пошук компромісу у вирішенні правових конфліктів стає необхідним елементом юридичної практики. Соціальні конфлікти неминучі, оскільки вони є атрибутом розвиненого суспільства. Тут виникає й об'єктивна підстава для формування суспільного інституту вирішення конфліктів. У повсякденній свідомості це виражається в прагненні досягти шляхом переговорів або за допомогою третьої особи соціальної справедливості. На рівні буденної свідомості в українській ментальності це відображається в понятті «добитися правди», тобто прийти до справедливого вирішення через моральні підстави. У правовій свідомості ідеалом справедливості соціальна справедливість бути не може, оскільки це призведе до порушення фундаментального принципу права – формальної рівності членів суспільства перед законом. У цьому протиріччі закладено значний сенс, оскільки воно дає можливість побачити відмінності між правовими і соціальними суперечками [7, С. 101]. Поле правових конфліктів є найбільш цивілізованим, оскільки воно структуроване і розмежоване самим правом і діючими в суспільстві законами. Юридичні конфлікти – це не мирне врегулювання соціальних відносин за своєю природою, оскільки при їх вирішенні державою санкціоновано застосування примусових заходів. Одним з фундаментальних принципів права є принцип формальної рівності. Тому право виносить за межі умов і факторів соціального конфлікту індивідуальні параметри особистості. Якщо взяти до уваги психологічний аспект вирішення спорів, то слід визнати першорядну роль людського чинника у виникненні та розвитку конфлікту. У міру розвитку конфлікту одна зі сторін може своїми діями поставити іншу в стан психологічної залежності. Це може бути досягнуто різними способами: психологічним тиском, інтригою, додатковими аргументами, погрозою насильства або насильством, шантажем і т.д. У цьому випадку рівень психологічних відносин можна назвати перевагою однієї із сторін і психологічною залежністю іншої. Динаміка психологічного елемента в розвитку юридичного конфлікту відповідає рівню пси-

хологічних відносин його учасників. Для управління конфліктом на цьому етапі важливо зрозуміти, що така позиція сторін неперспективна, оскільки зачіпає на свідомому і підсвідомому рівнях особистості найбільш небезпечні якості людини. До них відносяться: егоцентризм, самоповага, самоствердження в соціальному статусі, суперництво ін. Така позиція в конфлікті формує установку у свідомості людей не на компроміс, а на знищення суперника. Вирішення протиріччя в цьому випадку припускає варіант «виграв-програв». Здобута однією зі сторін перемога по суті такою не є. Повалений противник виявиться назавжди по відношенню до переможця на найнижчому рівні психологічних відносин. Він принижений не тільки професійно, а й морально, набуває комплекс ненависті по відношенню до супротивника і ніколи не зможе співпрацювати з ним. Переможець таким чином отримує «вічного» особистого ворога, втрачає безпеку діяльності і перспективу співпраці [8, С. 155-156]. Якісно інша ситуація формується у розвитку правового конфлікту, якщо сторони вийшли з нього на психологічному рівні відносин. У цьому випадку амбіції учасників грають менш помітну роль, з'являється можливість отримати додаткову інформацію про претензії, безпосередньо обговорити позиції сторін, уточнити інтереси, цілі, мотиви поведінки опонента. У свідомості суб'єктів конфлікту може сформуватися установка на компроміс за допомогою взаємних поступок. Управління конфліктом у такій моделі поведінки суб'єктів здійснюється на позитивних для обох сторін установках «виграв-виграв».

Правові конфлікти можуть залагоджуватися не тільки суто юридичними засобами, а й іншими. Цей висновок має принципове значення, оскільки, по-перше, відкриває доступ і стимулює залучення до управління соціальними та правовими конфліктами фахівців різних галузей знання, зокрема з галузі психології. Така взаємодія знаходить усе більшу затребуваність у практичній діяльності.

Примирення, як один з альтернативних способів вирішення юридичних конфліктів, може успішно поєднуватися з іншими формами. Процедура примирення ефективно використовується в різних типах конфліктів: міжособистісних, сімейних, виробничих та інших.

Угоди в кримінальному провадженні мають договірну природу, є результатом проведення примирних процедур, укладаються на основі поступок сторін. Угоди в кримінальному провадженні – є документом, актом саморегуляції й юридичним фактом. У найзагальнішому вигляді угода в кримінальному провадженні – це угода, в якій сформульовані умови примирення, договір, що укладається на основі взаємних поступок між сторонами.

Дослідження кримінально-процесуальних систем різних країн показало, що вирішення конфліктів у сфері кримінальної юстиції відбувається двома способами – шляхом використання традиційних кримінально-процесуальних засобів – кримінального переслідування і покарання, або шляхом досягнення компромісу між сторонами. Компромісне вирішення кримінально-правового конфлікту притаманне змагальному типу кримінального процесу, який характеризується широкою дією принципу диспозитивності . Диспозитивність у сфері кримінальної юстиції являє собою вільне здійснення сторонами процесуальних прав, що впливають на хід процесу. У силу диспозитивності кримінально-правовий конфлікт вирішується судом за активної участі двох процесуально рівноправних сторін. Предметом спору є обвинувачення, яке розуміється як кримінальний позов, тобто ствердження про винність конкретної особи, у вчиненні злочину, з вимогою про визнання правомірності якого виступає перед судовою владою сторона обвинувачення або потерпілий. Кожна зі сторін прагне переконати суд у правильності своєї позиції, спростувати версію іншої сторони, для чого, дотримуючись процедури, активно надає і досліджує докази. Суд у цій суперечці виступає як неупереджений і незалежний арбітр, який на основі оцінки поданих сторонами доказів повинен вирішити кримінальне провадження по суті, вибравши

одну єдино правильну версію. Сторони вправі досягти домовленості про предмет кримінального позову та будь-яка з них має право відмовитися від «змагання». Така домовленість і є угодою в кримінальному провадженні.

Розмірковуючи про термінологію нового кримінального процесуального інституту «угод в кримінальному провадженні», слід, як наголошувалося вище, звернути увагу на те, що досліджувана правова процедура є угодою між сторонами. Термін «угода» носить правовий характер, вживається не тільки в кримінальному процесуальному праві, але і в цивільному, цивільно-процесуальному, господарському, трудовому та інших правових галузях.

Короткий тлумачний словник української мови роз'яснює поняття «угода» як договір, що встановлює зв'язок, взаємовідносини між окремими особами, організаціями, країнами, в якому визначені права і обов'язки договірних сторін [5, С. 298].

Філософський енциклопедичний словник трактує поняття «угода» як договір між двома або багатьма людьми, згідно з яким кожен, хто вступив у цей договір приймає на себе зобов'язання, яке полягає в тому, щоб щось зробити, від чогось утриматись або щось припускати [15, С. 140].

Параграф 1 Глави 16 ЦК декларує загальні положення про правочини, як найрозповсюдженішої підстави виникнення цивільних прав та обов'язків між сторонами в цивільному процесі [13, Ст. 202]. Правочин, фактично, є тотожним терміну «угода» та являє собою вольові дії, спрямовані на досягнення певного результату, тобто є обставиною, з настанням якої закон пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин. Відповідно з цим цивільне законодавство визначає правочин як діяльність сторін, спрямовану на набуття, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків.

Згідно зі змістом ч. 1 ст. 175 ЦПК «мирова угода» – договір між сторонами з метою врегулювання спору на основі взаємних поступок і може стосуватися лише прав та обов'язків сторін та предмета позову [14, Ст. 175].

Медіація (англ. mediation – посередництво) – вид альтернативного врегулювання спорів, метод вирішення спорів із залученням посередника (медіатора), який допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації і проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб вони самі змогли обрати той варіант рішення, який би задовольняв інтереси і потреби усіх учасників конфлікту [16].

Угода про примирення чи медіативна угода: це угода, досягнута сторонами в результаті застосування процедури медіації щодо суперечки або спору, стосовно окремих розбіжностей спору і укладена в письмовій формі. Процедура медіації проводиться при взаємному волевиявленні сторін на основі принципів добровільності, конфіденційності, співпраці та рівноправності сторін, неупередженості та незалежності медіатора.

Примирення являє собою досягнуту в результаті проведення певних процедур ліквідацію спору (розбіжностей) сторін. Статична характеристика поняття «примирення» охоплює існування спору (розбіжностей) у минулому та результат його врегулювання або вирішення. Таким чином, «мир» означає відсутність розбіжностей (спору); приставка «при» – домовленість сторін про відновлення згоди. Поняття «примирення» несе на собі ще й психологічний відтінок: відсутність не тільки об'єктивного елементу, але і суб'єктивного елементу – визнання претензії обгрунтованої або необгрунтованої, згоду або незгоду з рішенням суду. Процедура примирення – це правовий інститут процесуального права. Примирною є процедура, спрямована на врегулювання спору.

Поняття «угода» зустрічається також у ст.ст. 1, 78, 80 ГПК [1, Ст. 1, 78, 80]. Йдеться про укладення сторонами угоди про передачу спору на вирішення третейського суду, укладення мирової угоди між сторонами та про підстави для припинення провадження у справі.

КЗПП в ст. 21 дає роз'яснення поняття «трудовий договір» як угоди між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим

ним органом чи фізичною особою, за якою між ними виникають взаємні права та обов'язки [2, Ст. 21].

Згідно зі словником синонімів української мови слово «угода» є синонімом словам «домовленість», «договір», «пакт», «трактат», «змова» [4].

Згідно з тлумачним словником української мови слово «домовленість», похідне від слова «домовлятися», означає умову, досягнуту попередньою розмовою, переговорами [11, С. 365].

У світовій практиці існує таке поняття, як альтернативні способи вирішення спорів, метою яких є кінцеве вирішення спорів способами, які б задовольнили всі сторони. Найбільш розповсюдженими способами є переговори, консолідація та медіація. Суть поняття «переговори» не потребує додаткового пояснення. Треба тільки додати, що цей спосіб є найбільш розповсюдженим в Україні. Медіацією є спосіб вирішення конфлікту із залученням третьої нейтральної сторони – медіатора, який допомагає сторонам напрацювати умови угоди, при цьому сторони повністю контролюють процес прийняття рішення. Консіліація – це спосіб по своїй суті схожий із медіацією, враховуючи певну різницю в повноваженнях третьої сторони. Медіатором у спорі, як правило може виступати особа, не заінтересована у вирішенні спору, яка не має або має незначні спеціальні знання. Медіатор не має права нав'язувати сторонам свою точку зору, але зобов'язаний з'ясувати істинну причину конфлікту та наміри сторін. Консіліатором виступає особа, яка має спеціальні знання в сфері конфлікту і може давати особисті рекомендації сторонам про можливі способи вирішення конфлікту. У 2011 році у Верховній Раді України був зареєстрований проект Закону України «Про медіацію», але 23.09.2011 року був відхилений та знятий з реєстрації.

Отже, звідси можна зробити висновок, що угода в кримінальному провадженні укладається шляхом попередніх домовленостей, переговорів між сторонами кримінального процесу чи між потерпілим і підозрюваним або обвинуваченим. У психологічних науках немає конкретного визначення терміну «угода», чи «угода в кримінальному провадженні». З позиції юридичної психології, «угоду в кримінальному провадженні» пропонуємо вважати «усвідомленим, цілеспрямованим, вольовим актом визначених у кримінальному процесуальному законі учасників кримінального провадження, здійснюючи який, вони прагнуть до досягнення певних правових наслідків».

Література

1. Господарський процесуальний кодекс України : Офіц. видання. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 196 с.

2. Кодекс законів про працю України : Офіц. видання. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 160 с.

3. Коновалова В. О. Юридична психологія : підручник / В. О. Коновалова,- В. Ю. Шепітько. – 2-е вид., перероб. і доповн. – Х. : Право, 2008. – 240 с.

4. Короткий словник синонімів української мови / За заг. ред. П.М. Деркача. – Львів : Вид. «Радянська школа», 1960. – 211 с.

5. Краткий толковый словарь украинского языка: Более 6750 слов / Под. ред. Д.Г. Гринчишина. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Рад. шк., 1988. – 320 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України [текст] : – К. : «Центр учбової літератури», 2012. – 292 с.

7. Кувалдина Ю.В. Ретроспектива развития упрощенных форм производства в уголовном процессе России /Ю.В. Кувалдина // Юридический аналитический журнал. – № 4. – Самара: Изд-во «Самарский університет», 2003. – С. 97-113.

8. Кувалдина Ю.В. Нужны ли российскому уголовному процессу два особых порядка принятия судебного решения / Ю.В. Кувалдина //Материалы VII Международной научно-практической конференции «Татищевские чтения: актуальные проблемы науки и практики» // Актуальные проблемы юридической науки. – Часть II. – Тольятти: Волжский университет им. В.Н.Татищева, 2010. – С. 153-160.

9. Марчак В. Я. Спеціальні психологічні знання в кримінальному процесі: теоретичні засади та практичні проблеми : навчальний посібник / В. Я. Марчак,- В. В. Кощинець. – Чернівці : Рута, 2007. – 215 с.

10. Медведєв В. С. Психологія злочинної діяльності : [навч. посіб.] / В. С. Медведєв. – К. : Атіка, 2012. – 204 с.

11. Словник української мови: в 11 томах / За заг. ред. Академіка АН УРСР І. Білодіда. – Т. 2. – К. : Вид. «Наукова думка», 1970-1980. – С. 365.

12. Судова психологія : навчальний посібник / М. В. Костицький, В. Я. Марчак, О. К. Черновський, А. В. Федіна. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – 453 с.

13. Цивільний кодекс України : Офіц. текст. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 432 с.

14. Философский энциклопедический словарь / сост. Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 576 с.

15. http://uk.wikipedia.org/wiki/